

PEDAQOGİKA. METODİKA. PSIXOLOGİYA – ПЕДАГОГИКА. МЕТОДИКА. ПСИХОЛОГИЯ

D.F.AĞAMALIYEVA
magistrant

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
(Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 68)

BIOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ BİOETİK DAVRANIŞLARIN AŞILANMASINDA GÖRKƏMLİ ŞƏXSİYYƏTLƏRİN ƏSƏRLƏRİNDƏN İSTİFADƏ EDİLMƏSİ

Açar sözlər: bioetika, biologiya, əxlaq, davranış, sağlamlıq, tərbiyə, vicdan, məsuliyyət

Ключевые слова: биоэтика, биология, этика, поведение, здоровье, образование, совесть, ответственность.

Key words: bioethics, biology, ethics, behavior, health, education, conscience, responsibility

İnsan mənəviyyatını formalaşdıran keyfiyyətlərdən biri bioetik davranışlardır. Bunlara sağlamlığa istiqamətlənmiş, düzlük, həqiqət, hünər, zorakılıqlardan uzaq olan sülh, məhəbbət, halallıq, qayğıkeşlik, rəhm, insaf, obyektivlik, xeyirxahlıq, humanizm, əqidə, inam, məsuliyyət, vicdan və digərləri aid edilir.

Cəmiyyətdəki mənfi hallara, qeyri-etik davranışlara görə hər hansı bir qrup, şəxs deyil, hamımız məsuliyyət daşıyıyıq. Bir insanı digərindən fərqləndirən əsas cəhətlərə onun tərbiyəsi, etikası, mədəniyyəti, düşüncə tərz, xeyirxahlığı, vətənpərvərliyi, bioetik davranışları və başqaları daxildir.

Bioetik davranışları insanlar arasında mövcud olan münasibətlər və bu münasibətlərdən irəli gələn vəzifələr təşkil edir. Vəzifələr isə insanlara xoşbəxt olmağı deyil, xoşbəxtliyə necə nail olmağı aşılayır. Çünki bioetik davranışlar kamilliyin, xeyirxahlığın, fəzilətin formalarından olub paylaşmaqla azalmayan, xərcləməklə qurtarmayan bir sərvətdir.

Kamil insan sözdə doğrucu, işində düz olmalı, həyatda bioetik davranışlar nümayiş etdirməlidir. Doğruculuq və düzlük insana həm mənəvi gözəllik, həm səadət və xoşbəxtlik, həm də sağlamlıq bəxş edir. Yalançılıq, əliəyriilik, riyakarlıq, ikiüzlülük, oğurluq, hiyləgərlik kimi qeyri-etik davranışları xalq hər zaman pisləyir. Ona görə də fənlərin, o cümlədən biologiyanın tədrisində şagirdlərə bioetik davranışlar aşılanmalıdır.

Şagirdlərə qənaətcil təsərrüfatçı keyfiyyətləri, ərzağa və xüsusən, çörəyə qayğıkeş münasibət, vaxtdan səmərəli istifadə etmək, zəhmətə, əməyə məhəbbət kimi bioetik davranışların aşılanmasında dahilərin əsərlərindən, xalq kəlamlarından istifadə edilməsi müsbət nəticə verir.

Xalqa görə “Ağac bar verəndə başını aşağı saldığı” kimi adam da kamala çatdıqca, vəzifəsi və xidməti etibarilə məşurlaşdıqca təvazökar olmalıdır. Çox bilmək, lakin özünü sadə aparmaq bioetik davranışın yüksəkliyini, özü haqqında yüksək fikirdə olub “özünü gözə soxmaq” isə qeyri-etik davranışın səviyyəsini göstərir. Mənəvi saflıq, sadəlik və təvazökarlıq hər-zəçiliyi və məzmunuz danışığı rədd edir. Xalqın tərbiyəçisi sayılan şair Xaqani Şirvani yazırdı:

“Mənəm”, “mənəm” deyib, öymə özünü,

Həmişə müxtəsər söylə sözünü,

Cahildir özünü tərifi edənlər,
 “Çox bilirəm” demə, bilsən də əgər,
 Az-az, təvazölə danış sözünü,
 Döşünə döyüb də öymə özünü. (5, s. 30).

Dahi şairimiz Ə.Xaqani əsərlərində xeyirxahlıq, düzlük və inam kimi bioetik davranışları təbliğ etmiş, onların əksi olan yalan, düşmənçilik, ikiüzlülük, paxıllıq kimi mənfi keyfiyyətləri pisləmişdir. O yazırdı:

“Həqiqətin dili acı, qəlbi mehribandır”,
 “İstəsən güzgü tək saf olsun ürək,
 Sinəndən on şeyi atasın gərək.
 Haram, qeybət, kin, paxıllıq, tamah,
 Kibr, riyə, həsəd, ədavət, kələk”. (5, s. 33)

Dahi şəxsiyyətlərimizin belə tərbiyəvi fikirlərinə istinad edərək müəllim biologiya dərslərində mövzu ilə əlaqəli bioetik davranışları şagirdlərin nəzərinə çatdırır. Qeyd edir ki, əxlaq kodeksinin mərkəzində düzlük, doğruluq, saflıq, sadəlik, təvazökarlıq, dostluq, yoldaşlıq, vətənpərvərlik, vicdanlılıq kimi bioetik davranışlar durur. Qeyd olunur ki, doğruluq həqiqəti olduğu kimi söyləmək, yalana yol verməməkdir. Düzlük başqasının əmlakına toxunmamaq, oğurluq və əliyərilik etməmək, başqalarının sağlamlığına və maddi durumuna zərər verməməkdir kimi bioetik davranışlardır. Əxlaq kateqoriyaları ümumi şəkildə insanlar arasında, insanla cəmiyyət arasındakı bioetik davranışları əks etdirir. Düzlük hər kəsin işdə, müxtəlif fəaliyyətdə öz əqidəsinə sadıqlığı deməkdir, tapşırılan işə vicdanla və məsuliyyətlə yanaşmaq kimi bioetik davranışların nümayiş etdirilməsidir. Rəhm çətinliyə və dara düşənlərin imdadına çatmaq istəyi, ədalət, insanlıq ləyaqətinin, mənəvi və hüquqi borcun tam dərk edilməsidir. Humanistlik insanlara və digər canlılara qayğı, diqqət, məhəbbət bəxş etmək kimi bioetik davranışların cəmidir.

Bioetik davranışlar:

- İnsanların sağlamlığını, əhval-ruhiyyəsini yaxşılaşdırır;
- Tapşırılan iş məsuliyyətli, vicdanlı yanaşmanı təmin edir;
- İnsanlarda yaşamaq həvəsini yüksəldir;
- Canlılarla xoş rəftara xidmət edir;
- Canlıların, xüsusilə, insanların sağlam, uzun müddət yaşamasına kömək edir.

Ensiklopedik biliyə malik aqıl ziyalı, dünya şöhrətli şəxsiyyətin formalaşmasında təlim-tərbiyəyə, xüsusilə, insani dəyərlərə üstünlük verən N.Tusi insani dəyərlərə geniş yer verərək yazır: Uşağa yalan danışmağa şərait yaradılmamalı, istər yalan, istər doğru olsun, and içməyə icazə verilməməlidir. O, əsərlərində ünsiyyət, məclisdə davranış qaydaları, yemək mədəniyyəti, ədalət, mərifətə dair hərəkətləri kiçik elementlərinə qədər xırdalamış, onların uşaqlara aşılmasını böyüklərə, tərbiyəçilərə təklif etmişdir (5, s. 39).

Marağalı Əhvədi “Cami-Cəm” əsərində insani dəyərlərin formalaşmasına, əxlaqi normalara, bioetik davranışlara daim əməl edilməsini tələb etmişdir. O, bioetik davranışları aşağıdakı kimi səciyyələndirmişdir:

- Davranışımız adamlara bəla, pislik, narahatlıq gətirməməlidir;
- Yaxşılığa yaxşıqla cavab verməli, yaxşılıq müqabilində minnətdarlıq, məsuliyyət, borc, vətəndaşlıq ləyaqəti nümayiş etdirilməlidir.
- Əmək prosesində insanlararası etik münasibətlər formalaşdırılmalıdır;
- Adamlara xeyirxah və diqqətli olmaq, insanpərvərlik, insana həssaslıq, onun köməyinə gəlmək hər kəsin əxlaqi sərvətinə çevrilməlidir.
- İsfərcılığa yol verənlərə, cəmiyyətdən oğurlayanlara nifrət edilməlidir.

Şair əsərində uşaqların tərbiyəsinə geniş yer vermiş, insanlarda görmək istədiyi bioetik davranışları daim tərənnüm etmişdir. O yazmışdır:

Ey ata, bir utan öz övladından,
Pisi rəva görmə ona heç zaman.
Oğluna pis deyib söymə dünyada,
Onda söyüş söyən olacaq o da.
Abır, həya gözlə sən danışanda,
O da həya edər, utanar onda (5, s. 41).

Dünya şöhrətli şair N.Gəncəvinin yaradıcılığında əxlaq tərbiyəsi mühüm yer tutur. Şair yazırdı ki, insan öz ehtirasının qulu olmamalı, hər cür alçaqlığa qarşı mübarizə aparmalı, ləyaqəti ləkələyən həzdən, tamahkarlıqdan uzaqlaşmaqla əxlaqi cəhətdən təmkinli, xeyirxah və alicənab olmalıdır. Şair həyatın mənasını xeyirxahlıqda, dostluq və yoldaşlıqda görürdü, bioetik davranışlara yüksək qiymət verirdi (4, s. 34).

Dahi təbiətşünas şair M. Füzuli də əsərlərində tərbiyəyə dair çox qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Tərbiyənin məqsədini elmi, pak, əxlaqlı, zəngin mənəvi dəyərlərə malik, insan həyatını dərinədən dərk edən, şəxsi mənafeyini xalqın mənafeyi ilə, sözünü, fikrini işlə bağlamağı bacaran, ağılı, zəkası ilə insanları nurlandıran, sözündə, əhdində düz, sədaqətli və səmimi bir insan yetişdirilməsi ilə əsaslandırmışdır. O qeyd etmişdir ki, dünya bağındakı ağacın meyvəsi olan gənc nəsil yaşlı nəsildən daha kamil, lətafətli, gözəl olmalı, yüksək bioetik davranışlar nümayiş etdirməlidir. İnsanların xoş rəftar, gülərüz, səxavətli, doğrucul, mərd, vətəni, xalqını sevən, sədaqətli, sirr saxlayan, analara hörmətli, danışdığı sözün məsuliyyətini dərk etmək, dostluqda sadıq olmaq kimi gənclərdə görmək istədiyi keyfiyyətlər ümumtəhsilin milli kurikulumunda şəxsiyyətə verilən tələblərə tam uyğun gəlir (6, s. 4).

Füzuliyə görə çox malı, sərvəti olanlar və bu sərvət sayəsində mənəbə çatanlar dövlətli deyillər, dövlətli o adamlardır ki, öz nəfsini, tamahını cilovlaya bilsin, qənaət əhli olsun və bioetik davranışlar nümayiş etdirsin.

Böyük yazıçı A.A.Bakıxanov “Hikmətin fəziləti” əsərində yazır:

Hər şeydən xeyirli, hünərsiz heç nə olmaz
Hər şeydən yaxşıdır, yaxşılıq, müyəssər.
Çünki yaxşı sifət olarsa səndə,
Afərin söyləyər dost da, düşmən də,
Ən lazımlı şeydir həqiqət,
Həqiqət olmasa, olmaz intizam.
Dünya həqiqətlə dolanır müdam (5, s. 53).

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, görkəmli maarifpərvər M.F.Axundov uşaqlara nəcib əxlaqi keyfiyyətlər aşılamağa, vətənpərvərlik tərbiyəsinə, bioetik davranışların aşılmasına mühüm əhəmiyyət vermişdi. Onun əsərlərində əxlaq tərbiyəsi, dostluq, yoldaşlıq, ədalət, iradə, düzlük, sədaqət, mərdlik, yeniliyə, azadlığa can atmaq kimi sağlamlığa istiqamətlənmiş keyfiyyətlər geniş əks olunmuşdur (4, s. 50).

Böyük maarifçi S.Ə.Şirvani əsərlərində əxlaq tərbiyəsinə böyük əhəmiyyət verərək adamlarda müşahidə etdiyi qeyri-etik davranışları, o cümlədən kobudluğu, zorakılığı, paxıllığı, xəsisliyi, mənəbpərəstliyi, özündən razılığı, acgözlüyü, yaltaqlığı, fırıldaqçılığı, iradəsizliyi, boşboğazlığı, satqınlığı, sərxoşluğu tənqid etmişdir. Gənc nəsələ yoldaşlıq, təvazökarlıq, mərdlik, işgüzarlıq, təşəbbüskarlıq, səmimilik, səxavətlik, nəzakətlik, vətənpərvərlik, doğruculuq, düzlük, xeyirxahlıq və s. kimi bioetik davranışların aşılmasını məsləhət bilmişdi.

Dahilərin belə dəyərli ideya və fikirləri fənlərin, o cümlədən biologiyanın tədrisində şagirdlərə bioetik anlayışların aşılmasına geniş imkanlar açır. Belə ki, biologiyadan bitkilərin, heyvanların anatomiyası, morfologiyası, fizioloji prosesləri, yayılması, artırılması məsələləri öyrədilərkən insanların, xüsusilə uşaqların onlarla bioetik davranışları da izah edilir. Bitki və heyvanlarla qeyri-etik davranışları pislənilir, onlara sədaqətlə qulluq qaydaları öyrədilir. İnsanın anatomiya və fiziologiyası, sağlamlığına dair mövzuların tədrisində sağlamlığın əsas amillərindən biri kimi insanların bioetik münasibətləri göstərilir. Müəllimin

şagirdlərlə etik münasibətləri məktəblilər üçün örnək olur. Canlıların uzun həyat sürməsi üçün təbiətin qorunması, cansız təbiətə qayğılı yanaşılması əsas problem kimi qarşıya qoyulur. Bioetik davranışlara malik insan həm özünün, həm onu əhatə edən insanların sağlamlığına, digər canlıların normal yaşayışına, təbiət komponentlərinin qənaətlə istifadəsinə, ekoloji tarazlığın qorunmasına böyük töhfələr verir.

Biologiyadan hər bir mövzunun tədrisində şagirdlərə bioetik davranışlar aşılması mümkündür. Problemin həlli müəllimin bioetik davranışlara hansı səviyyədə yiyələnməsindən, onun didaktik bilik, bacarığından asılıdır.

Ədəbiyyat

1. Apoyev B. Nizami Gəncəvinin pedaqoji görüşləri. Bakı, 2008.
2. Kazımov N. Məktəb pedaqogikası. Bakı, 2002.
3. Hacıyeva H.M., Quluzadə S. Nizami Gəncəvi məktəbində biologiya dərsləri. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin Aktual Problemləri jurnalı, Bakı, № 1, 2021.
4. Səfərov Ş.T., Həsənov B.H. Nizami yaradıcılığı fənlərin tədrisində. Bakı, 1991.
5. Hacıyeva H.M. və b. Biologiyanın tədrisi metoidkasının inkişaf tarixi və elmi əsasları. Bakı, 2010.
6. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün biologiya fənni üzrə təhsil proqramı (Kurikulum), Bakı, 2013.
7. İnternet materialları.

Д.Ф.Агамалиева

**Использование произведений выдающихся личностей
в воспитании биоэтического поведения в преподавании биологии**
Резюме

С научно-методической точки зрения в статье рассматривается актуальная проблема преподавания биологии в общеобразовательных школах, например, привитие биоэтического поведения учащимся. Обобщены возможности решения задачи в преподавании предмета. Важность использования идей и идей выдающихся личностей Н. Гянджеви, А. Хагани, М. Физули, Х. Ширвани, М.Ф. Показаны пословицы из образцов фольклора, способы соединения стихов с предметами биологии. Даны методические рекомендации и предложения по решению проблемы.

D.F.Agamaliyeva

**The use of the works of prominent personalities in the inculcation of bioethical behavior
in the teaching of biology**
Summary

From the scientific and methodological point of view, the article examines a topical issue in the teaching of biology in secondary schools, such as instilling bioethical behavior in students. The possibilities of solving the problem in the teaching of the subject are generalized. The importance of using the ideas and ideas of prominent personalities N. Ganjavi, A. Khagani, M. Fuzuli, Kh. Shirvani, M.F. Proverbs of examples of folklore, ways of connecting pieces of poetry with subjects of biology are shown. Methodological recommendations and suggestions are made to solve the problem.

Rəyçi: ped.f.d., dos. H.M.Hacıyeva

Redaksiyaya daxil olub: 14.02.2022